

Din Felsefesi Dersleri

Georg Wilhelm Friedrich Hegel, çev. Doğan Naci Kadioğlu, İstanbul: Pinhan Yayıncılık, 2016.

Hüseyin AYDOĞAN*

Günümüzde zengin akademik üretim ve tartışma örneklerinin en sık rastlandığı bilim alanlarının en gözde ve güncelliğini hiç yitirmeyenin din felsefesi olduğunu söylesek abartmış olmayız. Bunda, insan aklının en nihayetinde uzanabileceği sahalardan ikisinin yani felsefe ve dinin buluşturulmasının etken olduğunu söyleyebiliriz. Hatta bu anlamda din felsefesi alanına giren temel meselelerin, insanlık tarihiyle birlikte başladığını da belirtmeden geçemeyiz. Ayrıca din felsefesinin, böylesine köklü bir geçmişin yanında, güncelliğini hala muhafaza ediyor oluşunun sebebinin de; bu bilim sahasının, sürekli genişleyen ve yenilenen diğer disiplinlerle bağlantısını kurabilecek zenginlikte ve kapsayıcılıkta olmasında arayabiliriz. Tüm bu köklülüğü ve şümulü oluşuna rağmen din felsefesinin, müstakil bir disiplin halini alması ise 200 yıl öncesinden geriye gitmemektedir. Bunun belki de en önemli sebebi, insan zihninin en kadim meselelerinin, en başından beri metafizik çatısı altında tartışılmasından ileri gelmektedir. İşte sözünü etmiş olduğumuz din felsefesini, müstakil bir disiplin haline getirip onu akademik kürsüye taşıyan Georg Wilhelm Friedrich Hegel (1770-1831) adlı Alman filozoftur.

Bu söylenenlerden hareketle günümüz din felsefecilerinin Hegel'e çok şey borçlu olduklarını öne sürebiliriz. Ülkemizde Hegel'in din felsefesine dair ne yazık ki zengin bir literatür bulamamaktayız. 1997'de ilk baskısını yapan Mehmet Bayraktar'ın *Din Felsefesine Giriş* adlı eserinde, Hegel'in din felsefesine dair giriş seviyesinde malumat bulmak mümkün, ancak bu eser dışında anadilden tercüme edilmiş ve yazılmış kitaba neredeyse ulaşamamaktayız. Bunun nedenlerini şöyle sıralayabiliriz: 1. Hegel'in felsefesinin aşırı derecede çetin ve dilinin de, kendisine münhasır bir lügat gerektirecek derecede karmaşık ve kendine özgü olması. 2. Hegel'in, kapsamlı ve idealist felsefe geleneğinin belki de son temsilcisi olması. 3. Bilhassa din felsefesinin, son 50 yıldır Anglosakson felsefeciler önderliğinde yürütülmesi.

İşte bu çalışmada inceleyeceğimiz kitap, Hegel'in *Vorlesungen über die Philosophie der Religion – Din Felsefesi Üzerine Dersler* (1832) adlı eseridir. Kuşku-

* Arş. Gör., Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü, (haydogan@sakarya.edu.tr).

suz eser, pek çok yönden ele alınıp tartışılmayı hak eder niteliktedir. Ancak biz, esere, eleştirel mahiyette bir yazı yazmayı uygun gördük. Tercümesi fevkalade gecikmiş böylesine mühim bir esere eleştiri yazmak haksızlık olarak görülebilir. Dahası, eserin çevirmeni ve okuyucusu dahi böyle düşünmekte sonuna kadar haklıdılar. Şunu da ilave edelim: Böylesine kıymetli bir eseri, yukarıda sözünü ettiğimiz zorluklara rağmen çevirmek kesinlikle hürmete ve takdire şayandır.

Hegel'in sözü edilen bu eseri; 1821, 1824, 1827, 1831 yılları arasında Berlin Üniversitesi'nde vermiş olduğu derslerin takrirlerinden oluşmaktadır. Eser, ancak Hegel'in ölümünden sonra yayınlanabildiği için, kaynak olarak filozofun ve öğrencilerinin ders notlarına başvurulmuştur. Bu nedenle eserin, yıllara ayrılmış ders notlarında kısmi tekrarlara rastlanmaktadır. Gerek bu tekrarlardan, gerek eserin, müellifin ölümünden sonra basılmasından ötürü kimi çevrelerde eserin orijinalliğine gölge düşürücü bazı iddialar dahi dile getirilmiştir.

İncelemesini yapacağımız esere dair en başından şunu belirtmemiz gerekiyor: Eser, içerik açısından ülkemizde kaleme alınmış veya tercüme edilmiş "Din Felsefesi", "Din Felsefesine Giriş" adlı kitaplarla kıyas kabul etmez derecede farklıdır. Dolayısıyla bu alana ait kitaplarda yer alan mutad bir konu bölümlenmesi ve takibi bulunmamaktadır. Hatta denilebilir ki, Hegel'in bahsi geçen kitabı, bu türde yayınlanmış kitapların ancak "Tanrı Bilgisi" veya "Tanrı Hakkında Düşünmek" kısmına denk düşebilir. Biraz daha ileriye gidip eseri tek cümlede hülasa etmeye cüret edecek olursak şunu diyebiliriz: Bu eser, "sonlu varlık'ın, sonsuz varlık'la ilişkisi ve etkileşimi" üzerine kuruludur.

Kitap;"Giriş", "Din Kavramı" ve "Ekler" adlı üç ana bölümden oluşmakta ve ilk iki bölümde 1824 ve 1827 derslerinin ilgili kısımlarına yer verilmektedir. Hal böyle olduğunda kitabın çevirmenine bir takım sorular yönelmek gerekiyor. Kitabın çevirmeni, giriş kısmında okuyacağımız bu kitabın "bir derleme" olduğunu söylüyor. Fakat bu derleme neyin ve kimin tasarrufunda yapılan bir derlemedir? Eser, orijinalinde zaten bir derlemeden, yani ders notlarından mürekkep bir derlemeden ibaret; bu derlemeden yeni bir derleme yapmak kimin fikridir? Çevirmen giriş notunun son paragrafında "mevcut baskıda (*Vorlesungen über die Philosophie der Religion*, Felix Meiner Verlag, Hamburg, 1993) yer alan *El Yazmaları* fazla tekrar içerdiğinden kitaba dahil edilmedi" diyerek aslında çeviriye esas alınan edisyonu göz önüne seriyor. Fakat bu edisyon; *habilitationu* da Hegel'in din felsefesi üzerine olan, ünlü Hegel uzmanı düşünür Walter Jaeschke'ya aittir ve eserin en muhterem edisyonudur. Daha önemlisi Meiner Verlag, bu edisyonu "Din Felsefe-

sine Giriş. Din Kavramı”, “Belirlenmiş Din” ve “Tamamlanmış Din” olmak üzere 3 cilt halinde yayımlamıştır. Yani çevirmenin iddiasına göre kaynak almış olduğu 1300 sayfalık bu devasa eser, bize, Türkçe çeviri yoluyla ancak 220 sayfa halinde ulaşmaktadır. Hegel’in dili ve felsefi sistemi göz önünde bulundurulduğunda böylesi bir muhtasar derlemeyi nispeten sineye çektik diyelim; ama o zaman en azından bir bilgilendirme yapılamaz mıydı? Zira bakıldığında tercüme, orijinal eserin ilk cildinin tercümesi gibi görünüyor.

Belirtilmesi gereken bir başka husus da eğer bu derleme, 1. ciltten yapılmış bir derleme ise, hangi tasarrufla, editörün girişinden arındırılarak bize sunuluyor? İzah edelim: Mevcut baskıda, hem de her 3 ciltte ayrı ayrı olmak üzere Walter Jaeschke’nin uzun girişleri bulunmaktadır; ancak eserin çeviriye esas alınan baskısının ilk cildindeki 37 sayfalık giriş tamamen görmezden gelinmiş. Söz konusu eser, Hegel gibi güç anlaşılır bir düşünürü ait olduğunda bu tarz girişler okuyucuya oldukça yararlı oluyor. Elbette esere, müellifin dışında yazılan girişlerin veya ön sunumların esere zarar verebileceği hatta okuyucuda belirli bir ön kanaat oluşturabileceği iddiası dile getirilebilir. Ancak sözünü ettiğimiz kişi, en muteber Hegel uzmanlarından birisi ve eserin baskıdaki orijinalinde bu girişler mevcut.

Sözünü edeceğimiz bir diğer husus ise şudur: Bu tarz metinlerin mümkün merteye asıllarıyla birlikte bakışımı olarak yayınlanması gerektiği veya en azından bir takım kavramların yanlarına parantez içerisinde ya da dipnotuna asıllarının eklenmesi gerektiğidir. Çevirmen, giriş notunda “önemli kavramların karşılıklarını parantez içerisinde verdim” demektedir; ancak ilk 32 sayfada 10 kadar kavramın karşılıkları [*Andacht, Geist, Innere, an sich, denkende Vernunft, Bestimmtheit* vs. gibi] belirtilmiştir. Eserin devam eden kısmında ise neredeyse her 30 sayfada 1 kavram ilave edilmiş ya da o bile edilmemiş. Oysa dolayım, olumsuzluk, tikellik, uğrak vb. kavramların mutlaka Almanca karşılıkları olması gerek; ki bunlar, ancak Hegel’in felsefi sistemine aşına kimselerin anlamakta güçlük çekmeyecekleri kavramlar. Bizim tavsiyemiz, eserin sonuna kavram indeksi ve bir de küçük sözlük eklenmesinin daha faydalı olacağı yönündedir. Yardımlı’nın yaptığı Hegel çevirilerinde, bunun benzer örneklerini görmek gayet mümkün. Tekrar edelim: Murat Belge’nin, Stace’dan yaptığı *Hegel Üzerine* adlı çeviride yazdığı önsöz ve ana metin dışında derli toplu Hegel felsefesini özetleyen Türkçe eser neredeyse çok az. O nedenle bahsini ettiğimiz bu Hegel çevirisi için en azından sahanın uzmanlarından birisine önsöz için başvurulabilirdi. Bu yöntem, eserin hazırlanmasını kolaylaştırır olurdu.

Çeviriye dair bazı hususları belirtelim: Teslim etmek gerekir ki eser çeviri olarak sorunsuz ve oldukça başarılı bir çeviridir. Kimi yerlerde yuvarla-

malara gidilmiş olsa da ciddi anlam kayıpları bulunmamaktadır. Sözünü ettiğimiz duruma örnek olarak şunu gösterebiliriz: eserin, çevirmenin de esas almış olduğu 1993 baskısının 39 nolu sayfasında “*sie hat den Lehrbegriff bestehen lassen, hat ihm auch die Bibel als Grundlage gelassen*” kısmı atlanmış ve çeviri eserin 17 nolu sayfasında bu kısma yer verilmemiştir. Uzun bir cümledeki bağ cümle olduğu için farkedilmemiş olabilir. Son olarak metnin orijinalinde bulunan dipnotların da tamamen atlanmış olduğunu belirtmeden geçmeyelim. Bu noktada, özellikle orijinal eserde s. 253’te başlayarak tam 5 sayfa süren *ayin-tören* ile ilgili dipnotun, çok değerli bilgiler sunduğunu da belirtelim. Ayrıca bu sayfalarda, çevirmenin *fedakarlık* diye çevirmekte ısrar ettiği *das Opfer* sözcüğünün, dinin *kült* bileşenine dair çok daha katmanlı -kurban, arınma gibi- anlamlar taşıdığını da ekleyelim.

Eserin içeriğine dair bir değerlendirme yapmak gerekirse şunlar söylenebilir: Yukarıda dile getirdiğimiz gibi eser, sonlu varlık ile sonsuz varlık arasındaki ilişki üzerine kurulu. Dolayısıyla Hegel felsefesinin kendine özgü mantığı bu eserde de hakim. Örneğin dinin açıklanması üç *momentum* ile geliştirilir. İlki “kavram olarak din”, ikincisi “belirlenmiş din, yani dinler tarihi” ve son olarak “tamamlanmış din, yani mutlak din.” (s.46-55) Bu çözümleme, Hegel mantığının bir yansımasıdır. Daha kuşbakışı bir simetri örneği ile açıklayalım: 1. “evrensel ve sonsuz idea yani *tez*”, 2. “belirlenmiş ve sonlu idea yani *antitez*”, 3. “Evrensel ve sonsuz ideanın, belirlenmiş ve sonlu ideayı içererek ilga etmesiyle ortaya çıkan imtizaç sahibi kendinde ve kendi için mutlak idea yani *sentez*”. Hegel’in meşhur bu üçlü diyalektik sistemi bu eserde de aynı şekilde izlenebilmektedir. Bu sistem, aynı zamanda örtük olarak Hıristiyan teslis akidesinin de bir tür tefsiridir. -Bu bahisler, eserin elimizde çevirisi olmayan üçüncü cildinde detaylı olarak tartışılır.- Bunun dışında düşünürün felsefe ve din ilişkisi arasında kurduğu bağıntı da ilgi çekici görünmektedir. Hegel’e göre din ve felsefe, nesnelere itibariyle özdeştir, çünkü her ikisi de ebedi hakikati, Tanrı’yı konu edinir. (s.34) Bu minvalde din felsefesinin felsefenin diğer branşlarıyla olan ilişkisi de şöyledir: Tanrı, diğer branşların sonucudur; din felsefesinde ise bu sonuç, henüz başlangıcı oluşturmaktadır. (s. 16)

Hegel’in sonlu varlık insan ile sonsuz varlık Tanrı arasında bir türlü kapatılamayacak bilme açığının, ancak tefekkür yoluyla aşma sayesinde kaldırılabileceğini söylemesi ve bu tezi, tüm takrirlerde sürdürmüş olması temas edilebilir bir nokta olarak görünüyor. Zira Hegel’e göre tefekkür, evrensel için olan bir faaliyettir. Tanrı’yı bilmek, bu manada aslında Tanrı’yı düşünmekten başka bir anlama gelmemektedir. (s. 64, 65) Yine dikkate değer bir başka hususu daha belirtelim. Sonlu varlık olarak insanın, sonluluğunu bilmesi, onu diğer canlılara üstün kılmaktadır. Yani insan, hayvani bir doğaya

sahiptir ve sınırlarını bilmektedir. Buraya kadar insan hayvan ile ortak hatta özdeştir. Fakat insanda, sınırlarının olduğunu bilmek onu aşmak anlamına gelmektedir. Hayvan, örneğin tuzağa yakalanan bir hayvan, sınırını, öleceğini bilir ama bu bilme, mevcut sınırını aşma anlamına gelmemektedir. İşte bu noktada insan, düşünme yoluyla ve elbette Tanrı'yı düşünme yoluyla duysal olandan, tikel olandan arınmakta; sınırlarını kaldırarak hayvanı aşmaktadır. O nedenle ki hayvanların dini yoktur insanların ise vardır. (s. 76, 77, 143)

Son olarak değinmek istediğimiz bir husus daha var: Felsefe tarihi içerisinde genellikle bir arada anılan ve hatta birbirlerinin devamı olarak görülen Spinozacılık ile Hegel arasındaki panteizm anlayışı, bu eserde ısrarla tekrar edilerek ele alınmış. Şunu söylemek gerekir ki, Hegel, bu eserinde, Spinoza felsefesine yakıştırılan hatta suçlama olarak atfedilen panteizmin, gerçek bir panteizm olmaktan uzak olduğunu söylemekte ve akabinde gerçek Spinozacılık'ın tamamen başka olduğunu iddia etmektedir. Zira ona göre, eleştirenlerin Spinoza'ya panteizm adı altında yakıştırdıkları felsefi görüşte tikel şeylere saplanıp kalınmış ve fani unsurlar gözden kaçırılmıştır. Buradan hareketle Hegel, gerçek Spinozacılık'ın ancak *akozmizm* olabileceğini söyler. Çünkü burada aslolan çokluğun, kendi içinde birlik olarak kaybolmasıdır ve negatif bir belirlenim taşımasıdır. (s. 126, 144-148)

Eserle ilgili değinilmesi gereken kuşkusuz başka noktalar da var; ancak sınırlı bir yazıda dikkat çekmek istediğimiz hususlar bunlardan ibaret. Son söz mahiyetinde şu yargıyı teslim etmemiz gerekmektedir: Anlaşılabilirliğin sağlanması uğrunda birden fazla kez okumayı gerektirecek çok sayıda pasaj içerse de eser, tüm güç anlaşılabilirliğine rağmen okunmayı fazlasıyla hak etmektedir.